

ЕВФЕМІЗМИ В АКТУАЛІЗАЦІЇ ПРАГМАТИЧНИХ КОМПОНЕНТІВ ЗНАЧЕННЯ В ДІАЛЕКТНОМУ ДИСКУРСІ

EUPHEMISMS IN THE ACTUALIZATION OF PRAGMATIC COMPONENTS OF MEANING IN DIALECTAL DISCOURSE

Голянич М.І.,

orcid.org/0000-0002-6550-0669

*докторка філологічних наук, професорка,
професорка кафедри української мови*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті охарактеризовано евфемізми, що використовуються в мовленні жителів села Тюдів Косівського району Івано-Франківської області, які є значущими мовними одиницями у вираженні намірів комунікантів і їх прагненні досягти гармонійності у спілкуванні.

Проведене дослідження засвідчило: атмосфера кооперативного спілкування передбачає дотримання мовцями села принципів і норм мовленнєвої поведінки, зокрема уникнення слів або виразів, які порушували б правила ввічливості, такту, поваги до комунікативного партнера, могли б спричинити йому психологічний дискомфорт. З цією метою і використовуються евфемізми – слова чи окремі вирази, що вживаються замість синонімічних слів (виразів) для ввічливого позначення певних предметів, явищ чи дій.

У статті доведено: використання евфемізмів, онтологічною основою яких є асиметрія плану змісту і плану вираження, дозволяє жителям села уникати в окремих ситуаціях спілкування грубих, нетактовних чи образливих висловлень, тим самим виявляти свою комунікативну компетентність.

У цьому дослідженні проаналізовано семантику евфемізмів, що в гуцульському діалектному дискурсі є вагомими в актуалізації прагматичних компонентів значення, зокрема виділено ті їх розряди, що означають: смерть, окремі хвороби, нечисту силу, інтимні стосунки, фізіологічні процеси, певні частини тіла, шкідливі звички людини, риси її характеру, зовнішності, особливості мовлення, моральні засади, принципи поведінки та ін.

Евфемізми розглянуто як когнітивні й емоційно-оцінні знаки, що виступають вагомими змістотвірними засобами тексту (дискурсу), формулюючи імпліцитний пласт його буття. Акцентовано на тому, що ці мовні величини підкреслюють комунікативно-прагматичну спрямованість тих фрагментів тексту (дискурсу), у складі яких вони використовуються, і в мовленні жителів села Тюдів вони виконують такі основні функції: етикетну, імпліцитно-інтерпретаційну, когнітивно-моделювальну, комунікативно-прагматичну, оцінно-образну, смислотвірну та функцію табу.

Ключові слова: евфемізм, евфемістичні висловлення, діалектний текст (дискурс), лексико-семантичний розряд, прагматичний компонент значення, табу.

The article characterizes euphemisms used in the speech of the residents of Tyudiv village, Kosiv district, Ivano-Frankivsk region, which are significant linguistic units in expressing communicators' intentions and their efforts to achieve harmony in communication. The study revealed that the atmosphere of cooperative communication requires villagers to adhere to principles and norms of speech behavior, particularly avoiding words or expressions that violate politeness, tact, and respect, potentially causing psychological discomfort. Euphemisms are used for this purpose – words or expressions substituted for synonymous words to politely denote certain objects, phenomena, or actions.

The article demonstrates that the use of euphemisms, whose ontological basis is the asymmetry between content and expression, allows villagers to avoid rude, tactless, or offensive expressions in certain communication situations, thus demonstrating their communicative competence.

This study analyzes the semantics of euphemisms, which are significant in the actualization of pragmatic components of meaning in the Hutsul dialect discourse. It highlights their categories denoting: death, certain diseases, evil spirits, intimate relationships, physiological processes, certain body parts, harmful habits, character traits, appearance, speech peculiarities, moral principles, behavioral norms, and others.

Euphemisms are considered as cognitive and emotionally evaluative signs, which serve as significant content-forming means of text (discourse), formulating an implicit layer of its existence. It is emphasized that these linguistic units highlight the communicative-pragmatic orientation of the text (discourse) fragments in which they are used. In the speech of Tyudiv villagers, they perform the following main functions: etiquette, implicit-interpretative, cognitive-modelling, communicative-pragmatic, evaluative-imagery, semantic, and taboo functions.

Key words: euphemism, euphemistic expressions, dialectal text (discourse), lexico-semantic category, pragmatic component of meaning, taboo.

Постановка проблеми. Актуальними в сучасному мовознавстві є питання, пов'язані з дослідженням тексту як дискурсу і виявленням у ньому тих мовних засобів, які є ключовими у вираженні його смислового наповнення,

у розкритті характеру діалогічної взаємодії комунікантів.

Серед різних смислотвірних величин, які виявляють особливості спілкування, відбитого в тексті як дискурсі, особлива роль належить

евфемізмам, тому їх значення, структура, роль у мовленні, – все це було й залишається в колі наукових зацікавлень представників різних наукових напрямків і шкіл, починаючи ще з античних часів (Аристотель, Цицерон; Ш. Баллі, Е. Бенвеніст; Л. Булаховський, В. Ужченко, Л. Авксентьєв, О. Тараненко, Ф. Бацевич та ін.).

Сучасна наука антропоорієнтована парадигма засвідчує: розкриття онтологічної природи евфемізмів, визначення їх ролі в процесах комунікативної взаємодії буде ефективнішим, якщо враховувати особливості сприйняття людиною дійсності й опредметнення її у слові, в перифразі, паремії, у фраземі; якщо брати до уваги комунікативні наміри мовців, їх мовленнєві компетенції стосовно вибору доцільних у конкретній ситуації спілкування комунікативних тактик, що її відбито в сучасних дослідженнях учених (В. Андріяш, Н. Євтушенко; С. Смірнов, Є. Снегірєва, О. Харченко, Ю. Швечкова та ін.).

Однак попри значну кількість праць, присвячених евфемізмам, все ж недостатньо досліджено їх семантику та функції в діалектному дискурсі. Тому завдання цієї статті – виділити семантичні розряди евфемізмів, які функціонують у мовленні жителів села Тюдів, та розкрити їх роль в актуалізації прагматичних компонентів значення в процесах комунікативної взаємодії мовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексних досліджень, які б усебічно розкривали семантику та роль евфемізмів у діалектному дискурсі, немає. Особливості значення цих мовних величин розкриваються принагідно, насамперед при характеристиці родильного та поховального обрядів.

Зафіксовані евфемізми і в лексикографічних працях – словниках окремих говірок. Евфемізми, що функціонують у мовленні жителів села Тюдів, не були об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження, що й зумовлює вибір теми статті та її актуальність.

Постановка завдання. Об'єктом дослідження є евфемізми в мовленні села Тюдів.

Предмет дослідження – семантика та функції евфемізмів, наявних у говірці села Тюдів.

Мета дослідження – розкрити семантику евфемізмів та їх функційне навантаження в діалектному дискурсі.

Основні завдання:

1) виділити лексико-семантичні розряди евфемізмів, що побутують у говірці села Тюдів;

2) розкрити їх функції та виявити роль в актуалізації прагматичних компонентів значення під час комунікативної взаємодії мовців.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасна наукова комунікативно-функційна парадигма великою мірою пов'язана з дослідженням тексту як дискурсу, а це передбачає врахування при його аналізі різних аспектів діяльності людини, опредметнених у слові (когнітивного, соціокультурного, психологічного, емоційно-оцінного), зорієнтованих на вираження внутрішнього світу мовця, його уподобань, прагнень, цілей, волевиявлення.

Антропозорієнтований вектор дослідження тексту (дискурсу) спрямований на актуалізацію різних змістотвірних чинників (об'єктивних і суб'єктивних, власне мовних і паралінгвальних, експліцитних й імпліцитних), сфокусованих у таких поняттях, як «мовленнєва діяльність», «мовленнєва взаємодія», а також у формах, видах, типах, моделях процесів, позначених цими термінами.

Декодування змісту тексту як дискурсу, зокрема й діалектного, при такому підході передбачає, звичайно, опору на онтологічну основу тексту – мовні засоби, їх семантику та синтактику, однак не менш важливо виявити й прагматичні компоненти значень, які формуються конкретною ситуацією спілкування¹, відкриваючи ті пласти буття тексту, в яких домінують є закодовані в мовних одиницях інтенції мовців.

Серед різних мовних величин, які, виражаючи певне значення, в конкретній текстовій ситуації вербалізують і різні наміри комунікантів, їх буттєво-емоційні стани, текстуально значущими є евфемізми².

Евфемізми – це когнітивні й емоційно-оцінні знаки, що виступають вагомими змістотвірними засобами тексту; це маркери, які формують імпліцитний простір тексту, актуалізуючи досвідні знання мовців, підвищуючи роль оцінно-образного потенціалу тих висловлень, у складі яких вони використовуються. Тому важливо розкрити,

¹ «...прагматичні значення (комунікативно-прагматичні смисли) стосуються, передовсім, внутрішнього світу учасників спілкування (почуттів, емоцій, психологічних і психічних станів, вірувань, волі, культурних чинників тощо); вони є надзвичайно складно сформульованими ... і, як правило, сприймаються і «декодується» іншими учасниками спілкування, виходячи із власних комунікативних навичок, власного світосприйняття [1, с. 28].

² Евфемізм – «слово або вислів, троп, що вживається для непрямиго, прихованого, зокрема пом'якшеного, ввічливого позначення певних предметів, явищ, дій замість прямої їх назви... Джерела Е – у явищах табу; і взагалі в прагненні уникнути з тих чи інших міркувань прямої назви предмета (шляхом заміни небажаної назви її нейтральним, «позитивним» або, навпаки, «негативним» еквівалентом)» [9, с. 455].

Евфемізми – «емоційно нейтральні слова або вирази, які вживають замість синонімічних їм слів або виразів, що видаються мовцями непристойними, грубими або нетактовними» [2, с. 200]; «слова і вирази, які вживаються з метою уникнення слів з грубим чи непристойним змістом або неприємним у певних умовах забарвленням...» [3, с. 73].

які сегменти концептуальної картини світу жителями села найчастіше евфемізуються, які мовні засоби є носіями відповідних евфемістичних значень і в актуалізації прагматичних компонентів значення в діалектному дискурсі

У мовленні села найчастіше евфемізуються ті предметно-поняттєві сфери, що означають:

1) **смерть**: *Прійде тотá пán'a ў б'ілому / таї лиші скáже / Гаї ході / алé бóрзо / бо йа ни мáйу / коли ч'ікáти / Таї шó / ч'олов'ік ідé / ус'ó лиш'ейі / таї ідé / бо кудá / сарáку / д'інец'е / вид неїї ни гóден виткупітисе;*

2) **нечисту силу**: *Вуїко роскáзуваў / шо рас ішóў вин з вес'іл'á / ш'і тёмно бóло / дніна лиші се хот'іла робіти / ідé соб'і / шош гімкайі / ужé минáйі йірўгу / ш'і крок / таї ужé йігó хáта / алé дівіц'е / а ікїйс хлóпч'ік у ч'ірвóн:уї ш'епоц':і віскас з йірўги / таї лиші переб'іх йімў дорóгу / алé на цéму се ни скін'ч'éло;*

3) **інтимні стосунки**: *Каўт / шо ўна т:о та т:о з ним робіла / А шó / тот'і / шо ц:е каўт / с'в'іч'ку держ'ели?; Ік уні ломіли гóлу / то наї лóмїут / а моїá головá ч'о мáйї за ц:е переживáти?; Наї бóде / шо ўни соб'і ходіли / тák'ік мáйї бóти / йек лиші йім се хот'іло / алé іке кому́ до цéго д'іло?;*

4) **фізіологічні процеси**: *Іг жінка мáйї на сóб'і / то ни їде до цёр'кви / То ни лиші ц:е / іг жінка нич'эста / то ї на Саўтїр'у / і на пóхоронк ни їде; Жінка ў тот'і дни ни м'іси к'істо / ни їде ў кумі / ц:е йа здáўна знáйу; Хот'іла по трéб'і питї надвїр / а малїй ни пускáйї / страшн'і плач'ї завóди;*

5) **вагітність**: *Походіла / таї ад'і до ч'óго д'іўка се доходитіла / ад'і ікў рáд'іс'т' рóдич'ам принёсла; Іг жінка ў т'іж'ї / то ўна ни мáйї так се ўвихáти / унá мáйї уваж'эти на сéбе; Вас'ўта / в'ід'ї / ч'ікáйї на кóгос / по нї ш'ї ни геї вїтко / алé так вигл'ідáйї / шо ме мáти д'івоч'ку;*

6) **шкідливі звички, зокрема схильність до вживання алкогольних напоїв**: *Й:ї / шо казáти / ўна пишлá такóў дорóгоў / шо наї ни кáжу / А хто йїйї до цéго приўч'ёў? / н'іхтó інчїй / лиші вин / та ўна до вид:áван'a н'іч'ó ў рот ни брáла / тикї н'ї крáпл'ї;*

7) **неприємні запахи**: *Мої / анў бóрзо ўтвор'ейте вїкнó / наї се прол'уфтўйї / бо тутки нимá ч'ем дїхнўти / аг'інацїсé / так йїстé напопускáли / шо сокіра гóн:а завїснути;*

8) **певні частини тіла**: *Мої / пáрупч'ї / а ти ч'ó свóйе богáцтво ўс'ім покáзуїш? / ге? / ч'ó йїгó ни сокóтиш? / ци ти хоч' / шобї ўно загубїлосе? / анў бóрзо б'їжї дмáм'ї / наї унá тоб'ї споден'кї ўберé / кажї / шо пáрубок мáйї бóти ў спóн':ах;*

9) **інтелектуальні особливості людини**: *Й:ї / лиші їт йїгó / цес ч'олов'ік задўже прóстїй / шобї з ним мош отакé говоріти / з Митрїхóў говор'їт / Алé то / прéц'ін' / газдá / йек газдó обмінáти?;*

10) **риси зовнішності**: *Ад'ї / сїжу такá / іг бáба Штефанкóва / ш'ї гїрш'а / лиші т:о / шо кўч'ір'їў бракуїї / Йїде / хтó ч'уў на сéбе такé наговор'увати? / скажї л'їше / йек ти сегóн:е се ч'уїш? / л'їше? / Ч'уїусе / іг занéсене кóт'ї / дес отáк; Мої / та ти ни ў бóтин ідéш / ни дгóр'ї / шо так йїс се віўбераў / ти їдеш мижї л'ўде;*

11) **характер, особливості мовлення**: *Н'іч'ó ни каў / ўна дóбра жінка / алé так ікóс се склáдáйї / шо слóво ў неїї страшнó скóре / такé / іг би с кр'їса вискáкувало / ш'ї ни спостїгла гáтка подўмати / а ўно ўже свóйе сказáло / таї тогó ўс'éке гóн:о проскáкувати;*

12) **дїї, вчинки когось, не схвалювані оточенням**: *Й:ї / ни грїзїсе / вин ш'ї ни дїшóў свóїїх рокїў / свóго рóзуму / дїйде / таї тогдї ўс'о напрáвїц'е; Аг'їмої / ч'олов'ік ужé ў повáжних рокáх / а на нéго ад'ї шо наїшлó / ад'ї ікóйї нéмоч'ї зач'ёў соб'ї шукáти;*

13) **хворобу**: *У неїї такá самá слáб'іс'т' / іг бóла у йї мáми / т:а самá / а з неїї р'їтко хто гóден вікарапкатисе / Гóсподеч'ку мїлїй / ікé ўс'éке л'ўде пац'ўт / молодé / хоч'ї жїти / а то ад'ї шо;*

14) **моральні засади, певні принципи поведінки**: *Тажé тоб'ї ни штіри рóки / абéс ни розум'їла / за шо йа каў / тоб'ї ўже пóўних штірнáц:ит' / і мўсиш розум'їти / йек д'їўч'їна мáйї вестїсе / іг зач'їнаїй д'івóч'їти.*

У кожному з наведених текстів закодовані наративи, у яких імпліцитно закладено і прагматичні компоненти значення, ті імплікатури, які формують відповідний образ об'єкта, виявляючи стримане позитивне, нейтральне або негативне ставлення мовця до нього, опредметнюючи певний характер дистанціювання від окремих його дій через замовчування – небажання прямо озвучувати комунікативному партнерові свою оцінку об'єкта чи ситуації, що є предметом обговорення.

Дотримуючись принципу ввічливості [2, с. 132], комунікант старається «згладити» те, що могло б актуалізуватися в конфронтаційній формі, порушуючи норми кооперативного спілкування, зокрема максимуму такту.

В окремих із наведених текстів звучать мотиви заспокоєння, обнадіювання комунікативного партнера (*Ни грїзїсе / вин ш'ї ни дїшóў свóїїх рокїў...*); у багатьох із них акцентовано на приписах, у яких закладено пресупозиційні знання мовців стосовно правил спілкування, принципів

поведінки (*Іг жінка майї на соб'ї / то ни їде до цєр'кви...; ...мўсиш розум'їти / їек д'їч'їна майї вєстїсе...*); звичайно, є й такі тексти, у яких актуалізовано конфронтаційні відтінки значень, часто через інтонаційне посилення комунікантом емоційного заряду, закладеного у висловлення (*Аг'їмої / ч'олов'їк ужє ї пов'ажних рок'ах / а на нєго ад'їшо найшл'о...*). Важливим маркером негативного ставлення мовця до дій особи, про яку мовиться, в наведеному тексті виступає *аг'їмої*. Назване слово у мовленні села завжди є інтонаційно значущим.

Використання максими такту і принципу ввічливості хоч і порушує максиму повноти інформації, все ж у багатьох випадках допомагає мовцеві уникати неприємних для діалогічного партнера ситуацій, коли безпосереднє, пряме вираження своєї комунікативної позиції (наприклад, незгоди з думкою адресата) могло б порушити настроєність комунікантів на кооперативне спілкування: *Н'їч'о ни каў / бо шо тут ск'ажеш / їр би то г'оден / бр'ач':їку Васї / Герент'овано сказа'ти / шо л'їтше / то бїх каз'аў / а вїтки хто г'оден зн'ати / куд'а ўно пот'єгне / нам одно вїгл'їд'аїї / а молод'ї соб'ї своїє розум'їїут / то наї ужє б'удє так / їек їє / рас їїм р'оги се склад'аїут / то ни м'їш'їїмосє.*

Таким чином, асиметрія плану змісту і плану вираження евфемізмів, різниця між денотативним значенням мовних одиниць, що формують евфемістичний вислів, і тим змістом, що вкладається мовцем у нього в конкретній ситуації спілкування, формує широку палітру ймовірних значень і їх відтінків, зокрема й прагматичних компонентів.

Серед такого типу одиниць є ті, що своєю семантикою і формою вираження завуальовують сутність позначеного, однак усі, хто користується говіркою, на основі власного досвіду, ситуації спілкування, приписів, що стосуються уявлень про певний предмет, – легко дешифрують їх зміст.

Інший розряд евфемістичних висловлень – це ті мовні одиниці, що є словесними замінами назв певних понять лише в певному контексті: зміна текстової ситуації змінює імпліцитне значення висловлення й закладені в ньому прагматичні компоненти.

У цьому випадку мовець прагне «уникнути реальності» [7, с. 258] з огляду на табу³ – не через бажання висловитися образно, поза прямою назвою предмета, а, використовуючи евфе-

містично-табуїстичне висловлення, він хоче уникнути неприємностей, не бажаних для нього ситуацій (*каже / так'їк годїц:є каз'ати / шобї ни наклїкати на сєбе їк'ус б'їд'у*).

Табу як універсальна форма регламентації і регуляції життя первісного суспільства [10, с. 627], трансформуючись у гуцульському діалектному дискурсі в окремих життєвих ситуаціях є важливим смислотвірним засобом і в наш час: мовна картина світу жителів села містить окремі фрагменти, що відбивають уявлення про «прасвіт», архаїчні образи, сформовані в ньому, що (як відлуння давніх вірувань) оприявлюються в евфемістичному слові і фокусуються в різного типу приписах як результаті донаукового пізнання дійсності. Адже пізнання – це «осягнення істин, у котрих нам уявляється трансцендентний (трансуб'єктивний) універсум реальності» [8, с. 364]. І цей універсум оживлений, «оприсутнений» людиною, з її відчуттями й уявленнями, зі знанням про певні об'єкти, дії, закріплені в її «буденному досвіді» [8, с. 364].

Евфемізми, спричинені відгомоном табу, і є тими величинами, що по-своєму предметують таку «досвідну реальність», інтегруючи чуттєве й раціональне, пояснюване, зрозуміле – і те, що на певному етапі пізнання дійсності було уявно загрозливим, могло містити небезпеку, виступало втіленням зла.

Тому для нівелювання, «видв'єрнен'а» результатів ймовірного впливу на людину негативу й використовуються слово, словосполучення чи дескрипція, що представляють концепт, який лише периферійними ознаками асоціативно зближуються із тим, що означається прямою назвою предмета.

Так, у мовлення жителів села Тюдів до такого типу евфемізмів належить слово-образ «в'їрко», що в певних ситуаціях виступає замість назви із прямим значенням «ведм'їт'» (*медв'їт'*)⁴.

Наприклад:

Одїн рас / їр д'їт Фед'о буў вїїшоў на полонїну / і їїм'у сказа'ли / шо в'їрко ўбїў телїцу / ну таї шо / д'їт уз'єў кр'їс / вїл'їс на смерєку / таї зач'єў ч'їтув'ати...

Метафоричне переосмислення назви об'єкта (*ведм'їт' / медв'їт' → в'їрко*) в наведеному тексті є виявом зміни характеру концептуалізації того об'єкта у фрагменті дійсності, що є важливим у буденному полонинському житті горян, точ-

³ Табу – «комплекс уявлень, пов'язаний з певною системою приписів і заборон, накладених на людей, тварин, рослини, предмети, дії чи слова, за порушення яких має настати надприродне покарання» [10, с. 627].

⁴ «...псл. medvedь, утв. з основ *medu- та *ed-, тобто «медоїд»; назва виникла як мисливський евфемізм або як вияв табу замість давньої назви шкідливої для бортників тварини...; укр. ведмідь... утворилося внаслідок метатези компонентів «мед-відь, мед-ведь» [5, с. 344].

ніше відбиває сенс, який мовець надає речі в певній ситуації, тобто процес евфемізації виявляє іншу проекцію досвідного буття мовців, у якій назва предмета включена в таку систему координат, де значущим є не пряме значення слова зі частково збереженою внутрішньою формою («мед їсти», «відати все про мед»), а ті імпліцитні складники семантичної структури мовної одиниці, що вказують на співвідношення слова і предмета дійсності.

Порівняймо: *вуйко* (*ведм'ім' / медв'ім'*)⁵ – це господар лісу, «газда»; великий, сильний, розумний, хитрий – і водночас це дикий хижий звір; підступний, небезпечний, який вселяє страх.

Амплітуда розгортання окреслених семантичних топиків у тюдівському дискурсі збагачується додатковими семами оцінно-образного характеру, компонентами прагматичного значення, які є важливими в когнітивно-емоційному вимірі сприйняття названого об'єкта.

Проведене дослідження засвідчило: евфемізм *вуйко* використовується лише як елемент, що профілює концепт «полонина». В інших ситуаціях спілкування звичними є форми *ведм'ім' / медв'ім'*⁶, а також усталене висловлення «*шош у л'іс'і здобхло (мало здобхнути) велике (великого)*», в якому імпліцитно закладено денотативне значення слова «*ведм'ім'*»⁷.

Таким чином, основу семантичного наповнення евфемізму «*вуйко*» становлять семи, що вказують на ознаки грубої, грізної сили, небез-

пеки, «чужості», асоціативно пов'язані з людиною – кремезним, вороже настроєним, дужим чоловіком⁸.

У конкретній ситуації спілкування значення цього слова-образу збагачується прагматичними компонентами змісту – виразниками ставлення мовця до того, про що він говорить, як оцінює і розуміє ситуацію, який «рух інтересів» [4, с. 291] керує ним у момент мовлення.

Зупинимось детальніше на окремих із названих семантичних розрядів евфемізмів, звертаючи увагу на їх роль у тексті й особливостях вираження ними прагматичних відтінків значення.

Так, важливим засобом реалізації евфемістичного потенціалу слова (виразу) є мовні одиниці, що вербалізують той фрагмент концептуальної картини світу жителів села, який самі ж мовці означають як «*нич'єста сіла*», куди насамперед відносимо ім'я концепту⁹, що уособлює цю силу, кореферентами якого є: *шч'єзник* (*ш':єзник*); *д'ім'ко* (*д'ім':о*); *шч'єзби* (*ш':єзби*); *л'уціфер*, *йуда*; *нич'єстиї*, *ниїмітиї*; *тої* (*тот*); *ш'атан* та ін., а також дескрипції, що вказують на зовнішні ознаки уявного об'єкта, риси його характеру, місця перебування тощо.

Наприклад:

- *тої / шо с фостом (з рогами / рішками; с цапіною боріткоу; с такоу бородоу / ік у цапа)*;
- *тої / шо на кур'іч'іх нішках (пан / панок), фрайір на кур'іч'іх нішках*¹⁰;
- *тої / шо ў ч'ірвон:иї ш'єпоц':і;*
- *тої / шо ў него ў рот'і (з рота, міжї зубами; там / де ч'ір'іун'ї зуби) діке мн'єсо росте;*
- *тої / шо пидійуд'уйї / зводи л'удий на зле;*
- *тої / шо ў скал'і сидїт (у шклен'ім'у; ў старий верб'і; ў іір'із'і; на роздор'іж':ах л'аким когос переб'іч'і (на когос ч'ітувати); вин нав'ім' у цєр-*

⁵ «З'ярас тикі бірише ч'їїу / *ведм'ім' / бо так рот се складїї / а медв'ім' іе / дес мош уч'їти / алє дїже р'ітко / н'ї / н'ї / рот тикі *ведм'ім' хоч'ї казати / губи до такого се складїїут*».*

⁶ Порівняймо в говірковому мовленні:

«*Йо:ї / та ни ўб'їмаї так / ни стискаї менє тақ своїїми жєр'аблами / тїснешї / іг би кл'їш':ами / ч'єсто / ік *ведм'ім' / ти шо / н'їц ни майїш ч'ут':а ў руках?*»;*

«*Ви гадаїїте / шо *ведм'ім'* такїї блаїї / низ'їрабнїї / іг зб'оку м'оже се з'одати / е: / іг би то так / а то н'ї / ви ни вид'їли / іек вин г'одец б'їч'ї / так матул'каїї лаб'ами / шо ни кожїдїї г'одец вид него ўтеч'ї / ію: ї / та ік вин ужє нам'їтїїсе на когос / то вид него сп'асу нїма / вин так б'їжїт / шо молодє см'єреч'ї / к'олики вит'їгаїї / ік патикїї*»;

«*Й:ї / б'їїтесе Б'ога / д'є іїм'у до дан'їоца'а? / вин зат'їшкїї до ц'єго / там тре: л'єккого / сп'їтїшиного / а Іванк'о такїї заз'їрабнїї / ік *медв'ім'**»;

«*Ікїї Гаїл'ук буї здор'овїї / ікїї д'ужїї / такїї / ік *ведм'ім' / ік виї / а шо пог'остїї?* / Та т:о / шо іїг'о Сокїлске ўз'єло / к'оло ч''ого робїїу / т:о іїг'о забр'ало*».

⁷ «*Ік шош кому'с зр'обїти такє / шо вин се ни над'їваї / алє тот'о іїм'у д'ужє се ўдал'о / то вин л'аким каз'ати / В'їд'єї / шош великого мал'о ў л'іс'ї здобхнути / шо іїс оц'є зр'обїїу / фїїст великого / ну то тут тре: розум'їти / шо вин г'ов'орї за *ведм'єд'а / а нї за інчу зв'їрїну / ш'ї би мїх за в'оку под'умати / ни м'єнче / а лїс туткї нав'ім' ни їде**»;

«*Ік в'їна каз'ала вам / шо шош у л'іс'ї зд'охло / шо ви прїїцїї іїїї вид'їзн'ати / то цїм ун'а так'їк би каз'ала / шо ви так'ї р'ітк'ї г'ос'т'ї / шо ўна ўже ни спод'їваласє / шо ви за н'у нагадаїїте / алє ви прїїшїлї / таї зр'обїли іїї велику рад'їс'т' / от'ак ц:є тр'єба розум'їти / л'удїна ни над'їваласє на шош / а ўно днїї прїїшїло / ну а ў Т'удев'ї за такє ш'ї і ни так г'он':ї каз'ати / ію:ї / каж'ут / май'у такїх г'ос'т'її / шо х'їба бїх іш'ла н'їч' валїти / тикї ўже їду / це н'їби ж'єрт / алє вин інче показ'уйї / г'ов'орїц:є одн'о / а тр'єба розум'їти др'угє*».

⁸ «*Ч'о за *ведм'єд'а* каїт / *вуйко?* / бо, вин ік стайє на зад'н'ї лаби ї хоч'ї бор'отїсе / то нагад'уйї ч'олов'їка / ік'огос страшного *вуйка* ў перев'єрненому кожус'ї / такого / шо страхї збер'айут / ік на него се подивїти / от'ог'о / так д'їт гент'ам м'їн'ї розказ'уваї / а вин ни рас л'їтуваї у полонїн'ї*».

⁹ «*Чорт* – за народними уявленнями – надприродна істота, що втілює в собі все зло...; злий дух, нечиста сила, біс, дїдько, дїявол, люципер, сатана...; водїться небагато по безлюдних нечистих місцях (пїрївах, проваллях, у бузинї, у порожніх хатах, пустках, руїнах, млинах, у болотї, лісі, особливо в пуші)...»; це «господарї пекла...», отже, мають владу й силу над грїшними душами...; його «важлива властївїсть – здатнїсть приборати найрїзноманїтнїшого вигляду: людей, звїрїв, предметів...» [6, с. 643].

¹⁰ «*Д'єд'а розказ'уваї / шо рас вин верт'айє с кол'їїї / і ў Об'лаз'ї іїг'о наздогнаї ф'їїакор' / стаї тої ф'їїакор' к'оло д'єд'ї / таї тої ч'олов'їк / шо пр'авї кін'ми / показ'уйї / шо пидвезє / а то ст'уд'їн' / і д'єд'а ўже буї п'охот'її с'їсти / алє ў него шош так'їк би тон'кн'уло ўсередїн'ї / так'їк би каз'ало / мої / ан'у се ни квал' / ан'у убїз'орї ц'єго ч'олов'їка / д'єд'а се прїидїїїїїї / а то ф'їїнїї панок / у капел'їс'ї / алє д'єд'а ш'ї л'їтїше се прїидїїїїїї / а сп'он':ї ў т'ого так'ї / шо лїшї до к'отїкїї / обуви нїма / лїшї кур'їч'ї нїшкї вїтко / д'єд'а одж'є іх'н'їїсе / алє д'єкувати Б'огу / іїм'у прїїшїла г'атка перехрестїтїсе / ї тот'а мар'а проп'ала / а то буї / знаїїте хто? / тої / шо за него се ни каж'є*».

кв'і потрафійейі підйуд'увати л'удій, см'ишійти, ни дав'ати сл'ухати Сл'ужбу¹¹;

– тої / шо л'уби / ік ти сидійи і х'ітаійи ног'ами (аб'ес ни х'іт'ала / бо ти йіг'о коліишеш / і вин уж'е тебе ни попу'стиц'е);

– тої / шо за не'го се ни говор'и / се ни зга'дуї;

– тої / шо ў не'кл'і вар'ит смолу / ва'тру фийст питклад'айі / і туд'а гр'ішникиў кид'айі;

– тої / шо жиў у Те'и':іка на под'і (але це то'го / шо вин йіг'о буў вігр'іў з йіц'а / пит па'хоў держ'еў / таї год'ованцем зробиў).

Як бачимо, багатоаспектний характер об'єкта, його буттєва (трансцендентна) ознака – бути скрізь і, трансформуючись, набувати різного матеріального втілення, у цілісній структурі гносеологічного акту мовцем сприймається, згідно з народними уявленнями, як втілення зла, небезпеки, протидією якому в гуцульському дискурсі насамперед є молитва (Оч'інаїш), знак хреста (перехрестітисе), а також висловлення – заклинань «С'в'іте Ризд'о би т':і побіло»:

Ік шош отак'е ч'олов'ікови се привіди / то лиши тре: се перехрестіти / мош і то'о / шо се ўвиж'ейі / перехрестіти і б'орзо сказа'ти / С'в'іте Ризд'о би т':і побіло / поне'д'інок / виўто'рок / серед'а / ч'іт'в'ер' / пійет'ниц'а / суб'ота / нед'іл'а / бо ти ни знаійи / коли бу'ло сег'ор'ішне Ризд'о / а то до'бре ш'і і за ден' Ризд'ва нага'дати / і отог'ді тот'а б'іда знікне.

Виділене домінантне висловлення як перформативний мовленнєвий акт, який уособлює безпосередню дію, втілює базову інтенцію комуніканта – негайно позбутися впливу ворожої сили, максимально дистанціюватися від неї, тим самим захиститися й самозберегтися («бо хто знаій / ш'о с то'боў мо'гло би се ста'ти / ікш'о цис'е ни зроби'ти»).

Інтеграція смислу в наведеному тексті здійснюється різними засобами комунікації, які реалізують прагнення мовця досягти комунікативної мети – результативного завершення, впливу на об'єкт мовленнєвої дії («С'в'іте Ризд'о би т':і побіло» = «С'в'іте Ризд'о наї т':і побій'е»), а отже, виникнення нової (не конфронтаційної) ситуації й позитивної зміни психологічного стану мовця («отог'ді тот'а б'іда знікне»).

Компонентами смислового наповнення домінантного висловлення є фонові знання про анало-

гічні ситуації й приписи, як діяти в них. Ці знання закладені в когнітивних структурах (когнітивних ситуаціях) мовця й передбачають поетапність дій мовця і їх інтенсивність («б'орзо сказа'ти»).

Важливим у цьому процесі є вплив невербального компонента значення («перехрестітисе і перехрестіти то'го / вин бойіц'е / ік йіг'о хрестіти»), а такий засіб смислотворення, як назва дня Різдва («сег'ор'ішного»), посилює вплив мовленнєвого акту на об'єкт, – і все це в сукупності сприяє концептуалізації протидії «нич'естій сіл'і».

«Шлях трансценденції – це шлях від того, що можна охопити розумом, до того, що виходить за його межі» [10, с. 648], що вибудовується такими формами світогляду, які спираються на вірування, на народні уявлення про світобудову й те, що означається як позасвіти («ни цес с'в'іт / а тої / куд'а ми ўс'і під'емо / лиш ни зар'ас / а то'гді / ік прій'де наш ч'ес»).

Тому в мовній картині світу жителів села опредметнено не тільки те, що виформовується досвідом багатьох поколінь, традиціями, обрядодіями, але й те, що відбиває міфологічні та релігійні аспекти.

І в цьому буттєвому вимірі значущою є «парадигма осмислення особистісного буття» [10, с. 589] людини й місця в цій парадигмі проблеми смерті як таїни.

У тюдівському дискурсі реальність і таїнство смерті вербалізуються різними мовними засобами, серед яких вагома роль належить евфемізмам.

Порівняймо:

«Ним'а ўже Йіленки Л'ес'ковоїї / пишла вид нас / Йек ним'а? / Та от'ак / пишла / і б'ірше ўже н'іколі йійі ни уздр'иш»;

«Жиў ч'олов'ік / над'іваўсе на шош / а то ад'і шо се ста'ло / прійшла йіг'о год'іна / таї мус іт'и»;

«Ч'уйу / Йіц'ку / шо м'ін'і такош тре: се збер'ати ў до'рогу / ч'уйу / шо засід'іўсе йа тут'ки / мойї верстак'і ўже ўс'і даўно пишли / ўже там / а йа ш'і доч'екуйу ч'іг'ос / гаш ни пасуїї тил'ко от'ут сид'іти / Е: / в'уйку / вам ш'і заск'оро за так'е дум'ати / Мош і ни дум'ати / але ік прій'оди ч'ес / то куд'а д'інес'е?»; «Уж'е / в'ід'еў / мой'е туд'а на'правилосе / вітки ним'а поверт'інку / ч'уйу / шо ко'ло Грицако'вих м'ін'і до'рога ст'єлиц'е»;

«Мо:ї / а ц'е ч'о д'зв'он'ут? / ш'о се ста'ло? / ви шош ни ч'ули тако'го? / сег'он'е ўже тр'етий рас».

Спільним для наведених текстів є те, що в евфемістичних формулах у них об'єктивовано мовленнєві практики, які відбивають міркування, роздуми людей про сутнісні ознаки буття і той

¹¹ «Баба росказувала / шо гент'ам у сел'і бу'ла одна д'уже поб'ожена жінка / ўрас до ц'ер'кви ходила / ну таї одін рас пишла ўна на Сл'ужбу / кс'онц' праві / а ўна дів'иц'е / а два шч'езники запи'суйут на воловій шк'ір'і гр'іх'і / см'иш'ут л'удій / м'інти ўс'ек'і показ'уйут / і ўже тил'ко л'уде согр'ішили / шо ни бу'ло де пис'ати / ну то ўни зач'єли рост'іг'ати шк'іру / і до'ти м'іг'лі / до'ки ўна ни тр'ісла / і ўни ни по'падали / а ц'а жінка / ік цис'е ўзд'р'іла / то се засм'иїла / і ўс'о то'о знікло / а ч'о / бо ўна согр'ішила».

помежовий онтологічний його вимір, який не завжди піддається осягненню розумом і сприймається як таїна поєднання «іманентного і трансцендентного» [10, с. 589] – прихованого, домислюваного, уявного, «позасвітнього».

Стрижневе слово, що об'єднує ці тести, виступаючи іменем відповідного концепту («смерть»), вербалізованого в них, безпосередньо в цих текстах не вжито, однак наявні ті мовні одиниці, що вказують на його ближню чи дальню периферію, які евфемізовано представляють ту концептуальну матрицю, з елементами якої названий концепт взаємопрофілюється.

До таких засобів насамперед належить слово-образ *дорóга* («*тотá / шо лиш ÿ одін кинéц*»); дієслівні форми *питі́* («*вид нас*»), *мус іті́*, що імпліцитно передбачають *дорóгу*; усталені в діалектному мовленні висловлення: «*прийшла ййго годіна*»; «*се зберáти ÿ дорóгу*»; «*приходи ч'ес / то кудá д'інес:е?*»; «*кóло Грицакових [де цві́нтар'] м'ін'і дорóга стéлиц:е*»; «*моі́е тудá напáвилосе / вітки нимá поверті́нку*» [*тáмки ÿс'і моі́ рін':і ÿже даўно́ на мене́ ч'іка́йут*]; «*ад'і шо се стáло*» [«*хтос у́же видішо́у*»]; «*мо:і́ / а це ч'о́ дэвóн'ут?*» [«*сегóн:е ÿже трéтій рас*»].

Семантична структура слова «дорога», значущого у вираженні смислу (імпліцитно представленого в наведених текстах), за характером вираження змісту є антиномійною, що відбиває подільність часопростору з погляду сприйняття означеної символічної дороги людиною, всього її життєвого шляху й актуалізується в діаметрально протилежних семантичних структурах, опорними одиницями яких у наведених текстах є:

бу́ти [з на́ми] – питі́ [ві́ц:и, вид нас];

ту́т [ту́тки] – там [та́мки];

ві́д'іти когóс [ш'і ÿ цéму жит'у́]¹² – н'іко́лі ÿ́же ни уздр'іти;

жі́ти, надіва́тисе на шош – питі́, лиші́ти ц:е ÿсе¹³;

засід'ітисе ту́тки [на цéму с'в'ім'і] – зр'іхтува́тисе ÿ дорóгу і питі́;

дэвóн'ут – і це знач'ейі́ / шо ч'ійáс ду́шка у́же нишла́ / перестáвиласе.

Як бачимо, вербалізація евфемізованого фрагмента концептуальної картини світу з доміантними *смерть / помéрти* здійснюється і через протиставлення тим мовним засобам, що омовлюють концепти *життя́ / жі́ти*, а отже, контрастними є й ті образи, асоціації, уявлення, що пов'язані зі сприйняттям людиною свого буття в тепе-

¹² При тлумаченні окремих висловлень використано типові формули мовлення жителів села Тюдів.

¹³ «*Кі́л'ко би ч'óго ч'олов'ік ни маў / а с собоў н'іч'о́ забрáти ни годéн / óзме лиш тотó / шо на нéму / Йо / лиш т:о / у шо ййго спор'ід'ут*».

рішньому й осягненню нею того, що є уявним, домислюваним, «замежовим», невідомим.

Серед багатьох розрядів евфемістичних висловлень є й ті, що характеризують фізичний чи емоційний стан мовця, де важливим смислотвірним засобом виступає метафоризація прямого денотативного значення мовної одиниці, що уявляє характер об'єкта за рахунок набуття ним додаткових, не властивих йому первинно, ознак. А це посилює прагматичні настанови мовця: розкриваючи свої переживання, водночас приховати те, що їх спричинило, що є неомовленим, але імпліцитно «присутнім».

Зміщення комунікативного акценту з причини на наслідок дозволяє адресантові «*ві́гворитисе*», «*наскаржитисе*», водночас не торкаючись тем (наративів), які, на його думку, є небажаними чи неприйнятними для обговорення.

Порівняймо тексти:

«*Нéрви моі́ ни гóн':і с'істи ма́ком / ни гóн':і се ўтихомі́рити / х'іба́ бих до лáвиц'і ййх приўйі́зала / Мож би / алé тогді́ тре: і́ тотó приўйі́зати / шо ййх так збу́рило / ти дóбре зна́йиш за шо йа каў*»;

«*Нéрви моі́ гет схарапудилисе / та́ ад'і шо зо мноў витвор'ейут / йек йа / верé / ма́йу ййх утри́цáти? / Бо ви ййм заду́же попуска́йіте / а ўни цисé ві́знали / та́ дошукуйут сво́го прáва / отогó*»;

«*Аг'імо́ / ч'о́ йа ни гóн:а сво́йі нéрви загна́ти ў клубóк? / ч'о́ ўни ма́йут так наперáти? / іко́йі д'іч':о́йі ма́ми шука́йут? / Шука́йут тогідного́ с'н'ігу / то́го / шо промину́ло / і́ ни верне́ц:е / ти ма́йиш цисé розум'іти*»;

Інваріантна функція того, що означено як *нéрви*, в наведених текстах спрямована на те, щоб виразити хвилювання, неспокій, тривогу, відчай мовця, для чого і вжито відповідні форми і структури одиниць різних мовних рівнів, що утворюють градаційний ряд:

нéрви – ни гóн':і с'істи ма́ком; ни гóн':і се ўтихомі́рити [х'іба́ бих до лáвиц'і ййх приўйі́зала]; [уні́] схарапудилисе; ни дайу́ц:е утри́цáти; наперáйут; дошукуйут сво́го прáва; д'іч':о́йі ма́ми шука́йут¹⁴, – тобто значення, закодовані в наведе-

¹⁴ У тюдівському дискурсі лексема «нерви» використовується в складі різних комунікативних моделей: *нéрви ни гóн':і се ўспоко́йіти; ни слухáйут мене́; пору́шилисе; се распере́зали; гризу́т (у́йіли), дойі́да́йут мене́; се стреп'іцкали; се розбушува́ли; каламо́т'ут; сам'і ни зна́йут / ч'ігó хоч'ут; ни дайут ніч'ку переноч'ува́ти / дні́нку перенува́ти; гóр'іч' пуска́йут; нап'іга́йут ус'єкого́ пу́стогó / тако́го / шо ни зна́йу / йек у мо́йі голов'і то́то ўс'о се ўм'іс'т'у́йі.*

Порівняймо ще в тексті, де одним із засобів евфемізації змісту також виступає ця лексема:

«*Моі́і нéрви ни гóн':і се ўспоко́йіти / ад'і кудá мене́ труч'ейут / Труч'ейут / бо ви дайі́тесе́ труч'ейти / а йа лиш бих сказа́ла / н'і / мене́ н'іхто́ би і́ пал'цем ни кину́ў / н'ійе́к'і нéрви / йа лиш бих сказа́ла / мо́ / а цо́ ц:*
«*е ви соб'і наду́мали? / зо мноў гудэ́а шука́ти? / е: / так ни бу́де / ану́ ма́рште м'ін'і с хáти / лиш отáк бих сказа́ла / і́ фэ́ртик / трéба себé / Йі́ленко́ / бра́ти ў рúку.*»

них текстах (зокрема в опорних комунікативних формулах), можна сформулювати як висловлення-ствердження: «*він! і нерви / що йа так зле се ч'уїу*».

Завдяки лексичній сполучуваності ключове слово «*нерви*» набуває в тексті додаткових семантичних напластувань, і ці модусні компоненти в ньому є значущими, бо засвідчують, наскільки мовець проймається тим, що є замовчуваним, але його дуже турбує. Використовуючи атрибути іншого об'єкта для характеристики нервів (порівняймо: *кн'і схарпудилисе – і нерви схарпудилисе*), видозмінюючи тим самим окремі компоненти семантичної структури ключового слова, адресант прагне в такий спосіб зосередити увагу адресата на асоціативно-образному негативному вимірі ситуації, а не на її мотиваційному блоці.

Однак маніпулятивні мовленнєві дії (тактика відволікання) не дали адресантові змоги досягнути перлокутивного ефекту: у відповіді адресата – незгода, натяк на евфемізований аспект

ситуації («*ти добре знайиш / за шо йа каў*»; «*трéба себе / Йіленко / трóхи брáти ў рúки*»; «*[тотó] / шо проминуло / ни вернец:е / ти майиш цице́ розум'іти*»); тобто трансформації комунікативної позиції адресата під впливом адресанта не відбулося, а евфемістична тема волею адресата залишалася замовчуваною.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Як бачимо, евфемізми є значущими мовними величинами в розкритті характеру сприйняття і розуміння людиною світу. У досліджуваних текстах евфемізми виконують такі основні функції: *етикетну, імпліцитно-інтерпретаційну, когнітивно-моделювальну; комунікативно-прагматичну, оцінно-образну, смислотвірну* й функцію *табу*.

Заміщуючи денотативно однозначні семантичні лакуни, вони є вагомими складниками змісту висловлень, що оприявлюється в процесі комунікативної взаємодії мовців, зокрема й тих прагматичних компонентів значення, у яких відбито інтенції комунікантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
4. Гадамер Г.-Г. Герменевтика як філософія практики. *Після філософії: кінець чи трансформація?* / упоряд. К. Байнес та інші. Київ: Четверта хвиля, 2000. 432 с.
5. Етимологічний словник української мови. Т. 1. А – Г. Київ: Наукова думка, 1982. 631 с.
6. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
7. Ортега-і-Гасет Х. Дегуманізація мистецтва. Вибрані твори / переклад з іспанської О. Товстенко. Київ: Основа, 1994. 420 с.
8. Ортега-і-Гасет Х. Тема нашої доби. Вибрані твори. Київ: Основи, 1994. 424 с.
9. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Київ: Українська енциклопедія, 2004. 820 с.
10. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абчис, 2002. 742 с.